AUGUST KOVAČEC, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)* (Dicţionar istroromân-croat (cu gramatică şi texte)), Pula, 1998, 378 p.

După *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, 1971, urmată de capitolul *Istroromâna* din *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 550–598, şi numeroase studii şi articole privitoare la istroromâni, publicate în diverse reviste de specialitate croate sau străine, A. Kovačec readuce în actualitate dialectul istroromân prin noua sa lucrare *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*.

Lucrarea, însumând 378 de pagini, a fost publicată în Biblioteca VERBA MORITURA I, colecţie al cărui redactor responsabil este prof. dr. Goran Filipi, fiind studiată în manuscris şi recomandată de doi cunoscători ai dialectului istroromân, acad. Vojmir Vinja, de la Universitatea din Zagreb, şi prof. dr. Goran Filipi, decanul Facultăţii de Filozofie din Pula a Universităţii din Rijeka.

Dorim să spunem, din capul locului, că A. Kovačec este unul dintre cei mai buni specialişti în dialectul istroromân, fapt dovedit prin toate lucrările sale. Elev al romanistului de prestigiu, acad. Vojmir Vinja, cel care, printre altele, a adus numeroase completări la *Dicţionarul etimologic al limbilor romanice* al lui Meyer-Lübke, tânărul asistent A. Kovačec a fost îndrumat spre studiul dialectului istroromân de către maestrul său şi ajutat să facă acest lucru temeinic. Una dintre condiţiile esenţiale ale reuşitei era cunoaşterea limbii române (alături de limbile cu care istroromâna a fost în contact, mai ales croata şi italiana.). Pentru a i se uşura învăţarea limbii române A. Kovačec a fost trimis ca lector de limbă croată la Universitatea din Bucureşti, în anii şcolari 1960–1962. În această perioadă el a fost ajutat să se iniţieze în dialectologia românească, la Centrul de Cercetări Fonetice şi Dialectale din Bucureşti. Despre perioada în care a lucrat la acest institut, A. Kovačec spune următoarele: „*Este pentru mine o plăcută datorie să adresez mulţumiri conducerii Institutului care mi-a pus la dispoziţie mijloacele tehnice necesare, precum şi specialiştilor de la Institut – în mod deosebit domnilor Andrei Avram, Marius Sala şi Valeriu Şuteu – care, în orice moment, au avut amabilitatea să-i dea sprijin unui începător în dialectologia românească*” (p. 377).

Lucrarea de care ne ocupăm are trei secţiuni mari: *Dicţionar* (p. 17–230), *Gramatică* (p. 231–316), *Texte* (p. 317–375), precedate de un *Cuvânt înainte* (p. 7–15, în care se descrie conţinutul dicţionarului, cu indicaţii privind folosirea lui), *Bibliografia* (p. 369–373) şi un rezumat în limba română, intitulat *Glosar istroromân-croat (cu gramatică şi texte)* (p. 377–378).

Gramatica are următoarele capitole mari:

– *Indicaţii sociolingvistice privitoare la istoromână şi la vorbitorii ei* (cu următoarele subcapitole: *Răspândirea şi numărul vorbitorilor*, *Idiom fără instituţii oficiale*, *Bilingvismul*, *Numele aşezărilor şi graiul locuitorilor lor*, *Originea istroromânilor şi a istroromânei*, *Românii din Krk şi istroromânii*),

– *Fonologia (vocale, consoane)*,

– *Morfologia (substantivul, adjectivul, articolul, adjective şi pronume determinative, verbul, adverbul, prepoziţia, conjuncţia)*,

– *Particularităţi sintactice*,

– *Lexic (Deosebiri lexicale dintre graiul din Jeiăn şi cel din sud, Unele caracteristici ale graiurilor istroromâne în comparaţie cu alte graiuri ale limbii române)*.

Capitolul *Texte* conţine 16 piese (trei din Suşnieviţa, două din Costârcean, câte unul din Nosola, Sucodru şi Gradine şi cinci din Jeiăn). Textele propriu-zise sunt precedate de o scurtă explicaţie privind felul în care a fost simplificată transcrierea, de lista localităţilor din care au fost culese, cu indicarea numelui şi a datei naşterii pentru fiecare informator. La începutul fiecărui text se dă un pasaj transcris fonetic, în sistemul impresionist al ALR, după care urmează textul redat într-o transcriere simplificată, fonologică, menţinându-se, în afară de ceea ce este distinctiv, şi „unele variante caracteristice care păstrează «culoarea locală» a pronunţării” (p. 377). Acest procedeu l-am folosit, împreună cu E. Petrovici, în CL, IX, 1964, nr. 2, p. 208 şi urm.

În general, accentul nu a fost notat pe cuvintele monosilabice, cu puţine excepţii, ca: *ói̯* (p. 29), *nói̯* (p. 346), *ó*, *óh* (p. 346), *stó* (p. 348), *cắ*, *rém* (p. 349). Forma neaccentuată *om* e notată în titlul articolului fără accent, dar de fiecare dată, în cele şapte exemple din cadrul articolului, e notată cu accent (p. 137). În schimb, accentul nu a fost notat pe cuvântul *ali* atât în *Dicţionar* cât şi, de 37 de ori, în texte. El putea fi notat *áli* sau putea să se explice că acest cuvânt poartă accentul pe *a*, fără a fi labializat. Se mai găsesc şi alte scăpări, inerente unor astfel de lucrări. Deşi pe cuvântul *i̯úva*, *i̯úvę* accentul e notat atât în titlul articolului cât şi în opt dintre cele nouă exemple, într-unul nu e notat, la fel ca în textul XII (p. 348, rândul 3 de jos), dar notat, de la acelaşi vorbitor, în textul XI (p. 346, ultimul rând). Acestea nu sunt considerate de noi greşeli, ci simple scăpări de notare sau, mai degrabă, scăpări la culegerea computerizată. În aceaşi categorie menţionăm *de-l ľắcu şi åţele*, în loc de *de-ľ åcu şi åţele* 'dă-i acul şi aţa' (p. 26, s. v. *åţe*). Mai amintim câteva astfel de scăpări: *bacalåi̯n*, în loc de *bacalåi̯u* 'morunul', în exemplul [*muľắra*] *l-av abatút ca si când bacalåi̯n* '[femeia] l-a bătut de parcă [era] morun' (p. 35, s. v. *bacalå*). Că e o greşeală de culegere o dovedeşte acelaşi citat folosit corect la p. 20 (s. v. *abate*). În exemplul *månę, t-ai̯ nuste cåro se marânkę* 'mană, aceea e ceva ce se mănâncă' (p. 112, s. v. *månę*), *t-ai̯* trebuie înlocuit cu *ţa-i̯*. Pe aceeaşi pagină (s. v. *måre*) se dă exemplul *mår munţ*, tradus în croată prin *velika svadba* 'nuntă mare'; *munţ* trebuie înlocuit prin *nunţ*. *Nunţ* e un *plurale tantum* şi are sensul 'nuntă' (cf. CL, IX, 1964, nr. 2, p. 198-199), cuvânt atestat şi glosat corect de A. Kovačec (p. 130).

La prepoziţia *na*, alături de exemplele corect folosite, apare cuvântul *naópac*, care nu are ce căuta acolo. El nu are nimic comun cu prepoziţia amintită, ci este un cuvânt împrumutat din croată (*naopako* 'invers, contrar, pe dos, anapoda'), cuvânt ce se află ca titlu de articol (p. 124).

Se mai observă şi câteva trimiteri la cuvinte inexistente. Astfel, de la *aflå*, se trimite la *flå*. De altfel, forma *flå* e tratată în titlul articolului *aflå*, cu indicaţia că ea se foloseşte în satele din sud. În acest caz trebuia să se dea forma *flå* la locul său alfabetic, cu trimitere la *aflå*, fără a se mai trimite de la *aflå* la *flå*.

De la *ånč, ånča* se trimite la *ånţa*, care nu există nici în Dicţionar, nici în textele publicate de A. Kovačec. Cu acelaşi sens, autorul înregistrează alte două articole *ânča, ânčę* şi *ânţ, ânţa*, cu trimiteri încrucişate corecte. Forma *ånţa* există în istroromână şi a fost atestată de Sextil Puşcariu în textele 7/33 şi 28/10 din vol. I al monografiei sale *Studii istroromâne*.

La verbul *arå* (p. 23) e dat exemplul *ńiva aråtę* 'loc, ogor arat'. Nu credem că ar fi fost greşit dacă autorul ar fi dat în dicţionarul său şi adjectivul *aråt*.

La verbul *čåre, čęre, ţęre* se dă şi forma de participiu trecut *čerşít*, ilustrată prin trei exemple: *čerşit-a şi čerşít réńťe* 'a căutat şi a căutat mai departe', *se ai̯ čå čerşít ai̯ ånč aflåt* 'dacă aia ai căutat, ai aflat aici', *i̯e t-av čerşít ân sâmâń* 'el te-a căutat în iarmaroc', dar la pagina următoare apare un articol care redă verbul tranzitiv *čerşí, čersí* 'a căuta', cu exemplul: *pre tot am čerşít cålu ali nu l-am aflåt* 'peste tot am căutat calul dar nu l-am aflat'. Urmează imediat articolul *čersít, čerşít*, cu indicaţia că reprezintă participiul trecut al verbelor *čåre* (*čę́re, ţę́re*) *şi čerşí*. Pe bună dreptate autorul arată astfel că există două verbe *čåre* (*čęre*) şi *čerşí*.

Numărul articolelor din *Dicţionar* trece de 3 300 şi se referă numai la cuvintele atestate în textele culese de autor. Numărul real al articolelor este însă mai mic, dacă avem în vedere că unele variante sunt definite fiecare la locul său alfabetic: *aså* (p. 24), cu trimitere la *så*, *aşå*, *şå*, şi *aşå* (p. 25), cu trimitere numai la *så* şi *şå*. Există, de asemenea, articolele diferite *så* (p. 170) şi *şå* (p. 188), definite fiecare, având şi trimiteri încrucişate. Tot astfel avem forma *scúľe* (p. 173) 'gaură', cu indicaţia că circulă în Suşnieviţa, şi cu trimitere la *şcúľe* (p. 189). Alături de forma din titlu, care are indicaţia că circulă în satele din sud şi la Jeiăn, e dată şi varianta *scuľe* de la Suşnieviţa, definită, ca şi în primul caz, prin *rupa* 'gaură'. Aceeaşi situaţie se găseşte şi în cazul adjectivului *(scur), scurę, scuro* (p.174), cu indicaţia că la Suşnieviţa se rosteşte şi *şcur, -e, -o* 'întunecat, obscur', şi că el se foloseşte şi substantivat, cu înţelesul de întuneric. Cuvântul, considerat adverb, e tratat şi la litera *Ş*: *şcuro* (p. 189), ilustrat de exemplul *i̯e şcuro ca şi corbu* 'e întunecos ca şi corbul'. Credem că, în acest caz, *mračno* are, pentru istroromâni, sensul 'negru'.

Astfel de situaţii se datorează inexistenţei unui grai standard; de aci apare dificultatea, e drept, adesea subiectivă, de a stabili care e cuvântul de bază şi care e varianta. S-ar putea lua în calcul extinderea geografică, dacă ea e cunoscută, sau apropierea de etimon.

Numărul real al articolelor din *Dicţionar* s-ar fi redus şi dacă autorul nu ar fi tratat ca articole separate formele reflexive ale verbelor. Astfel, găsim tratate separat verbele *ascúnde* (tranzitiv) şi *ascúnde se* (reflexiv), *abåte* şi *abåte se*, *acaţå* şi *acaţå se*, *ruyå* şi *ruyå se* etc. Sunt şi cazuri în care gerunziul e tratat separat de infinitiv. Astfel, găsim articolele *arå* şi *arånda*, *âmnå* şi *âmnånda*, *mnå* şi *mnånda*, *tråze* şi *tragånda*. Numărul articolelor s-ar fi redus şi dacă autorul nu ar fi dat articole separate pentru fiecare sens al unor cuvinte, ca în cazul lui *ântre* (două articole), *ântru* (trei articole) etc.

Faptul că unele cuvinte sunt definite în mai multe locuri nu constituie o greşeală; poate fi în avantajul utilizatorului textelor şi al dicţionarului, care găseşte mai repede sensul unui cuvânt. Este dreptul fiecărui autor de dicţionare să-şi stabilească propriile norme de redactare.

Ca şi în transcrierea ALR, majusculele nu sunt notate, cu excepţia adjectivului *lovrânţi* (locuitori ai satului Lovran), care a fost redat în transcrierea simplificată a textelor VIII (p. 342) şi IX (p. 343) cu majusculă, sub influenţa grafiei croate. În *Dicţionar*, atât substantivele comune cât şi adjectivele care indică apartenenţa la o localitate sau la un popor sunt notate, în dialect, cu iniţiale minuscule, dar glosate cu iniţiale majuscule (*lovrânţi* – Lovranci, *ivåńe* – Ivanje, Ivanjdan, *vlåh* – Istrorumunji).

În privinţa transcrierii, mai observăm că *š* a fost redat prin *ş*, în timp ce *ž* a fost menţinut. E posibil ca la baza menţinerii lui să fi stat dorinţa de a nu fi confundat cu *j* din grafia croată, care-l redă pe *i̯*. Înlocuirea lui *c* croat prin *ţ* ne duce la concluzia că menţinerea lui *ž* e o simplă scăpare.

În încheiere dorim să subliniem că lucrarea discutată este deosebit de valoroasă, atât prin materialul ce-l conţine cât şi prin competenţa cu care a fost descris şi interpretat. Scrisă în limba croată, ea se adresează, în primul rând, cunoscătorilor acestei limbi. Românistii, cei mai interesaţi în a studia o astfel de lucrare, au la îndemână lucrările autorului amintite la începutul prezentării, mai ales pentru partea teoretică şi pentru descrierea gramaticii. Publicarea în întregime a glosarului istroromân, cu definirea termenilor în limba română, ar fi deosebit de utilă pentru cercetătorii care nu cunosc croata, romaniştilor şi, mai ales, româniştilor.

Acum, când istroromâna mai trăieşte prin puţinii oameni din generaţia vârstnică şi mijlocie, când copiii, puţini la număr, nu o mai vorbesc, când stingerea ei este iminentă, trebuie să ne exprimăm recunoştinţa faţă de acei oameni care şi-au dedicat ani din viaţă pentru studierea şi descrierea acestui dialect. Munca de teren se face cu privaţiunile şi sacrificiile pe care dialectologii şi le asumă în mod conştient şi voluntar.

Cinste acelor oameni care, susţinând adevărul ştiinţific, studiază şi descriu graiurile istroromânilor, acum, când pseudosavanţi, şovini şi retrograzi, care-şi etalează titlurile de doctori în ştiinţe şi de profesori, neagă pur şi simplu, împotriva tuturor evidenţelor, existenţa istroromânilor şi apartenenţa lor la neamul românesc. Astfel de „savanţi” îi consideră pe istroromâni protocroaţi şi le găsesc originea prin secolul al XIV-lea înainte de Cristos. Articolele lor, publicate prin reviste ştiinţifice sau prin ziare de mare tiraj, sunt nocive pentru istroromânii care nu au cunoştinţele filologice şi istorice necesare pentru a le înţelege absurditatea, dar îi descalifică pe autorii lor în faţa adevăraţilor savanţi, corecţi şi obiectivi, care nu se pot coborî la nivelul lor pentru a-i combate.

Unul dintre aceştia din urmă, savant de mare clasă, prieten sincer al românilor, este academicianul August Kovačec.

PETRU NEIESCU
Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă, 21